

Anmeldelser

TINE DAMSHOLT, CAMILLA MORDHORST & DORTHE GERT SIMONSEN (red.):
Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse.
Aarhus Universitetsforlag 2009. 204 s. 178 kr.

Tingene er vendt tilbage! Med disse indledende ord slutter antologien sig til mange humanistiske og socialvidenskabelige discipliners interesse for materialitet som legitimt og relevant undersøgelsesfokus. I det seneste årti har *Actor Network Theory* (ANT), kulturgeografisk teori samt temaet materialitet markeret sig stadig stærkere inden for et væld af forskellige discipliner og tilbudt nye og andre vinkler at rejse forskningsspørgsmål fra. Tilgangene er efterhånden så udbredte, at alle større internationale konferencer med respekt for sig selv enten har spor, der udelukkende anlægger dette perspektiv, eller taler om materialitet, som det der kendetegner netop dette års konference inden for områder som feminisme, sociologi, organisationsstudier m.v.. Tilsvarende præsenteres de fleste studerende for ANT/STS (*Science Technology Society*) eller lignende perspektiver i løbet af den videnskabsteoretiske gennemgang, på linje med hermeneutik og kritisk rationalisme.

Der er derfor skrevet mange artikler og bøger om de forskellige perspektiver – deres anvendelse og teoretiske udgangspunkter. Især gennem det sidste tiår er der også udkommet bøger specifikt rettet mod et dansk publikum. Der har fortrinsvis været tale om oversættelser af definerende teoretikers arbejde, om mere generelle, andenhånds teoretiske introduktioner, og om specifikke studier inden for de samfundsvidenskabelige discipliner, der i særlig grad har taget teorikomplekset til sig. Antologiens udfordring er derfor både at introducere relevante materialiseringsteorier for de kulturanalytiske fag og at anskueliggøre deres anvendelighed i praksis.

Bogens indledning udmærker sig ved klart og præcist at præsentere de særlige dele af materialiseringsteorier, der koncentrerer sig om processer, relationer og 'performativitet'. Udvalget er foretaget på baggrund af kapitlernes teoretiske tematisering – denne bliver den forklarende ramme, der skal samle de uensartede bidrag. Indledningen

præsenterer på den baggrund læseren for et overflødigshorn af nyere og ældre teoretikere, der (gen)bruges til at tænke i processer, relationer og performativitet. Teoretikerne udgør på ingen måde et samlet teoretisk tankekompleks endside et sluttet hele, men positioneres i antologien som en reaktion imod »den sproglige vending« og »semiotik« med Foucault som den helt centrale figur (10).

Der er ingen tvivl om at ANT, kulturgeografi og materialiserings-teorier både skal ses som en reaktion imod og et svar på den kritik og påpegning af mangler, som socialkonstruktivismen trods sin sejrsgang gennem de akademiske discipliner har affødt. Det er derfor vigtigt at fastslå, hvilken kritik svaret rettes mod. Det første af to centrale punkter er »... det ensidige fokus på sproglige konstruktioner og fortolkninger« (12), der understregede, hvorledes sproget former verden gennem diskursive figurer, og derved gav sproget primat. Det førte til stor produktivitet med hensyn til at dekonstruere, historisere og kulturalisere selvfølgheder, og den yderste konsekvens var »det åbne værk«. Denne titel på en bog fra 1989 af Umberto Eco sammenfatter socialkonstruktivismens epistemologiske diktum. Samme teorikompleks opleves i dag som slørende og begrænsende for yderligere indsigter i og forståelser af, hvordan verden ser ud og hvorfor. Samtidig med, at socialkonstruktivismen og diskursteoriene havde en tendens til at afgøre al diskussion om *hvorfor* ved at henvise til sprogets og »det sociale« konstituerende rolle, havde den dog også i sit udgangspunkt et emancipatorisk perspektiv: Ved at vise, hvorledes selvfølgheder var socialt og sprogligt konstrueret, vises samtidig, at de kunne have været konstrueret anderledes og derfor potentielt laves om. Det fører til antologiens andet kritikpunkt: At vi i dag ser »... en svækkelse af dekonstruktivismens politisk emancipatoriske potentiale« (12). Pointen understreges i Bruno Latours artikel »Why Have Critiques Run out of Steam« (2004). Han bemærker her, at dekonstruktionen af selvfølgheder ikke har ført til ophævelse af identiteter, partikulariteter eller andre fællesskaber og selvfølgheder i vores verden af i dag – nærmere tværtimod. Det er socialkonstruktivismens tragik, at den har skabt sin egen skyggeside gennem relativistisk kritik af den videnskabelige realismes universalitet. Det førte til en ophævelse af virkelighedsbegrebet og af diskussionen om, hvorledes virkeligheder varierer på tværs af forskellige rum. De underliggende forudsætninger for relativismens perspektiv omfatter en opsplnitning i forskellige, på det nærmeste lukkede grupper af partikulariteter, der hver især kan insistere på deres egen virkelighed og perspektiv, idet sandheden er afhængig af, hvilket rum du befinder dig i. Med andre ord: en *epistemologisk* kritik.

Mens redaktionens kritik af det socialkonstruktivistiske perspektiv er til at følge, er det mere uklart, hvorfor semiotikken anses for at være endnu en alen ud af samme stykke, og hvorfor Foucault fremhæves som den ypperste repræsentant for det socialkonstruktivistiske perspektiv. Som bl.a. John Law påpeger i sit bidrag til *The New Blackwell Companion to Social Theory* (2008), rækker Foucaults værk hen over den sproglige vending og ind i den materielle vending.

Hvor poststrukturalismen har arvet de saussure'ske begrænsninger, er den gren af semiotikken, der udspringer fra den amerikanske pragmatisme med Charles Sanders Peirce, netop relevant, og der henvises også hertil i enkelte af artiklerne. Det gælder især Lene Ottos artikel, hvor hun lader sig inspirere af Bakhtin og ligesom John Law i *After Method: Mess in Social Science Research* (2004) foretrækker begrebet materiel semiotik om aktør-netværk-perspektivet. Det er også denne gren af semiotikken, der har haft størst udbredelse i de danske kulturfag gennem de seneste årtier. Der tages udgangspunkt i fysikaliteten og dennes begrænsning af den åbne fortolkning – jf. også Umberto Eco's *Limits of Interpretation* (1991). Centralt i denne tilgang står konstruktivismen, hvis kritik af den videnskabelige realisme vil dementere, at videnskabelige udsagn kan være valide uafhængigt af, hvordan ting og relationer perciperes af aktørerne i de miljøer, som de pågældende udsagn handler om. Kritikken indebærer, at virkeligheden for et givent sted kan forandres over tid. Her er der altså tale om en *ontologisk* kritik.

Materialitetsteoriene er derfor ikke en tilbagevenden til den tidligere »førsteordens«-realisme. Den adskiller sig også fra den anti-realisme, som den sproglige vendings »andenordens«-refleksion udgjorde. Det er en »ny realisme«, som Latour benævner det i *We Have Never Been Modern* (2003), en realisme, der ikke opdeler i den vestlige akademiske verdens foretrukne dikotomier: kultur/natur, sprog/ting, mikro/makro, subjekt/objekt. Dualismene berøres allerede i Latours »Science in action« (1987), men analysen foldes rigtigt ud i *We Have Never Been Modern*. Argumentet er, at dualismen er blevet fremmanet som indbegrebet af modernitet og den vestlige videnskabsforståelse siden Descartes, men at dualismen også, gennem såkaldte translationsprocesser – aktørers løbende modificering af, hvad der regnes for legitimt og autoritativt – har genereret stadig mere hybriditet og altså langt fra afskaffet denne. Netop ophævelsen af de sociologiske dikotomier står centralt i ANT og udmærker sig ved at tilbyde, hvad vi kan kalde en »tredjeordens«-refleksion. Fra et ANT-perspektiv må vi tage udgangspunkt i, at virkeligheden både er reel og skabt på samme tid, og jo mere skabt den bliver, desto mere virkelig er den.

Ophævelsen af dikotomierne er udtryk for en nytænkning af videnskabsforståelsen, som indebærer en kritik af den teori-fetichisme, som kendetegner socialvidenskaberne, men også, og især gennem socialkonstruktivismen, har ramt dele af kulturfagene. Konsekvensen af teoristyringen har været, at man i empiriske studier fokuserede på begivenheder og handlingers bærende logik og rationaler. Man har været interesseret i at fremanalysere deres »underliggende ramme«. Derved blev modsatrettede og uforudsete følelser, impulser og tilfælde udelukket fra forklaringer og beskrivelser. Tilsvarende, når konteksten og dens logik brugtes til at forklare og begrunde begivenheder med, kunne begivenhederne kun fremstå som effekter af konteksten, ikke bryde med den eller udtrykke andet, end konteksten tillod. Den materielle vending og i særdeleshed ANT er derimod karakteriseret ved at følge, hvordan ting/begivenheder bliver til, ved at netværk bindes sammen af forskellige aktører, på tværs af områder, niveauer og erkendelsespunkter. Derfor står de empiriske analyser centralt i den materielle vending. Det er herigennem, at perspektivernes særegenhed kommer til udtryk. Derfor er det også oplagt, at introduktionen til »den materielle vending« i kulturfagene tager form af en vifte af forskellige analyser af blandet art.

Antologiens seks artikler viser på forskellig måde »... *hvad det materielle gør i verden og hvordan det materielle gøres i konkrete tidslige og rumlige kontekster*« (13) gennem processer, relationer og performativitet.

Dorthe Gert Simonsen åbner ballet med en undersøgelse af, hvordan luftrumets materialisering fik betydning for nationalstatens forståelse af sit territorium og placering i verden. Simonsens artikel er meget vel-skrevet; hun behersker den svære kunst at forene generelle teoretiske refleksioner med et konkret studie. Som den eneste faghistoriker foretager Simonsen en historisk kortlægning af, hvordan flyvemaskinen i perioden 1903-1944 blev samlingspunkt for luftrumets tilblivelse. Humane og non-humane aktører blev bundet sammen i et stadig stærkere netværk, der omfattede stadig flere aktører og skabte alliancer, som både forskubbede og fastholdt balancer. Den historisk udfoldede sammenknytning i netværk af materielle ting og mennesker faciliterer og legemliggør mange forskellige interesser og alliancer. Analysen af en sådan proces forklarer opkomsten af selvfølgeligheder (*blackboxes*) og de gængse 'stærke argumenter' for tingenes tilstand. Det klassiske forbillede er Bruno Latours *The Pasteurization of France* (1988).

ANT repræsenterer imidlertid ikke kun et potentiale, men også et problem for historieskrivningen. Selvom Simonsen understreger, at

hun behandler materialiseringer – materielle fænomeners genesis – er øvelsen *også* at vise, hvorledes den forestående luftalder ikke blot er diskursivt genereret, men »... et kropsligt funderet udkast, der peger mod erfaringen af en anderledes situering af kroppen ...«. Om end de bedste ANT-inspirerede analyser altid følger aktørerne over et længere historisk perspektiv, må man rejse spørgsmålet, om de historiske analyser også reelt behandler materialitet og ting, eller om ikke det mere er skriftlige og diskursive vidnesbyrd om materialitet og ting – kilderne – der står i centrum. Hvilken betydning får dét, i givet fald, for analysens materialitetsforståelse?

Den anden artikel, af Jon Frederik Høyrup og Anders Kristian Munk, undersøger, hvordan facts om vin, kvalitetsopfattelsen af vin og i særdeleshed definitionen af vinens unikke, fysisk-rumligt betingede *terroir*-kvalitet bliver til. Analysen er inspireret af Bruno Latour og Gille Deleuze. Selvom der er mange fine teoretiske redegørelser og diskussioner, fremstår artiklen som helhed ikke så klar. Det er ind imellem svært at se, hvordan alt det, der er »foldet ind i« de mange facts, også foldes ud og flytter fortællingen fra den enkeltstående anekdote til et fast udsagn med bredere sigte. Det ville i et ANT-perspektiv ske ved, at *terroir* blev bundet sammen af stærke netværk i forskellige alliancer, der etablerer *terroir* som en *blackbox*, der sjældent er til forhandling. Men her har vi at gøre med svage udsagn. Vines kvalitet bestemmes ved *terroir*, der netop kan forstås på forskellige måder. Forhandlingen forbliver åben, ubundet af et stærkt netværk. Det er i og for sig et interessant studie, men det efterlader ikke læseren med en klar forståelse af, hvorledes den benyttede metode adskiller sig fra tidligere tiders analyse af den sproglige konstruktion af materialitet.

De tre efterfølgende kapitler formår på forskellig måde at sætte kropsligheden og nærværet på dagsordenen og udvider teoretisk det traditionelle ANT-perspektiv. Kapitlerne berører læseren med personlige fortællinger, der via teoretiske refleksioner sætter rammen for analyser af køn, museologi og erindringshistorie. Den særlige påkaldelse af tilstedevær og nærvær, der anvendes som både erkendelsesmæssig og narrativ strategi, gør stofligheden og tingenes fysikalitet tydelig for læseren.

Susan. L. Star har i artiklen »Power, Technology and the Phenomenology of Conventions: On Being Allergic to Onions« (1991) kritiseret Latour for, at hans perspektiv ikke viser, hvorledes »... enhver standardiseret aktivitet er baseret på eksklusion« (100). Med dette som udgangspunkt leverer Tine Damsholt en meget konkret analyse af,

hvordan materialitet og fysikalitet spiller ind og er medaktør i at *gøre* kvinde-kønnet eksklusion. Damsholt beskriver gennem egne oplevelser, hvorledes køn *gøres* gennem sammenfiltrering af modstand, marginalisering og konkrete rumlige og tidslige positioner. Damsholt forklarer, hvorledes køn forandres fra i en akademisk materialitet og diskursivitet at være intetkøn til i den varme og kropslige *hamam* (tyrkisk bad) at blive det andet og anderledes køn, der skiller sig ud og kræver særlige hensyn. Hun formår efterfølgende at vise, at materialiseringsteorier kan bidrage til at udfolde og fremvise, hvordan succesfulde netværk og selvfølgheder altid fører til marginalisering af det, der ikke er med i netværket. Ligeledes tydeliggør hun en mere heterogen forståelse af netværk og deres udfoldelse ved at pege på, at de identificerede stabiliseringer, som for eksempel det akademiske køn, altid er en blandt mange og derfor sagtens kan destabiliseres, når nye alliancer skabes, eksempelvis med *hamams* varme nøgenhed. Damsholts kapitel er vel-skrevet og nærværende, men bliver nogle steder for teoriinternt i sin jargon, med den konsekvens, at aspekter af analysen lukkes af for de ikke-indviede, eller om man vil: marginaliserede!

Camilla Mordhorst præsenterer læseren for endnu en af materialiseringsteoriernes strenge, der fremhæver tilstedevær og nærvær som en fysisk uomgængelighed. Timothy Ingold og Hans Ulrich Gumbrecht har på hver deres måde sat materialiteten i centrum. Ingold har med sit antropologiske fokus på bl.a. forholdet mellem sprog og teknologier/værktøjer givet et særligt bud på forholdet mellem humane og nonhumane aktører. Gumbrecht, som er litteraturforsker, har i flere årtier arbejdet på at undersøge begrebet 'tilstedevær' og dermed bundet uensartede områder og begivenheder sammen gennem konkrete nedslag – et markant eksempel er hans bog *In 1926. Living at the Edge of Time* (1997).

Mordhorst anvender de to til at pege på museologiens genfundne materialitet. Mens genstande, ting og sager har optaget museerne i mange år, har deres konkrete tilstedevær ikke været det centrale. Når genstandenes rolle betragtes som et udtryk for menneskelig handling, opstår denne nye inspiration, der giver mulighed for at forfølge, hvorledes materialiteter og mennesker gensidigt påvirker hinanden gennem nærvær og tilstedevær.

Denne stofflighed og tilstedeværen har altid – eksplicit eller implicit – været en del af den etnografiske og museologiske praksis. Lene Otto viser med sin brug af den hollandske historiefilosof Eelco Runia, at erindringshistorien også arbejder med fysikalitet gennem historiens

metonymi. Metonymi er erstatningen af en ting eller et udtryk med et andet fra samme betydningsområde. Der er en konkret sammenhæng i tid, sted eller årsagssammenhæng mellem metonymien og det, den betegner, altså en nærheds-relation. I Ottos artikel repræsenteres det f.eks. ved fortidige monumenter. Artiklen foretager tre nedslag i det tidligere Østeuropa og det her igangværende opgør med den kommunistiske historie. Gennem et blik på erindringshistoriens metonymiske kvaliteter bringer Otto ældre teoretikere som Mikhail Bakhtin, Michel de Certeau og Alfred Gell på banen i en materiel-semiotisk læsning, der viser processens performativitet. Artiklen opstiller en spændende nytænkning af et udbredt teoretisk apparat, men formår ikke helt at integrere eller udfolde de teoretiske refleksioner i de tre personlige fortællinger, som hendes nedslag udgør.

Astrid Jespersen & Torben Elgaard Jensen artikel om tidsforbrug i forskellige lægepraksisser viser, hvorledes systematikker ikke blot udvendigt og instrumentelt systematiserer tid, mennesker og behandlinger, men også derigennem er medskabere af dem. Selvom artiklens emne og genstand synes egnet til at undersøge, hvordan heterogene netværk af aktører *gør* verden og tid, er det som om, artiklen vil alt for meget og alt for lidt på samme tid. Det bliver ikke en aha-oplevelse, der viser nye forståelser og beskrivelser af verden og derved skaber et nyt koncept for kendte forhold. Et typisk metodisk greb, der anvendes til at klargøre tilblivelse, er »Follow the actors« (Bruno Latour: *Science in Action* (1987)). Det er næsten blevet et mantra i ANT/STS-litteraturen og ville også i dette tilfælde have understøttet analysen og gjort artiklen stærkere i dens beskrivelse af tilblivelse af tid. Artiklens kvalitet er især dens diskussion af, hvad analyseperspektivet kan, dens beskrivelse af materialiseringsprocessers begreb; det materielle i sig selv står derimod svagere.

Hvad kan historiefaget så bruge den materielle vending til? Rigtig meget, tror jeg. Antologien peger på relationer, proces og performativitet. Performativitetstænkningen i poststrukturalismen var i særdeleshed centreret omkring sprogets og talens *gøren* i verden og havde en tendens til at blive til forklaringer og rammer for, hvilke handlinger der kunne finde sted. Fokuseringen på performativitet kan i antologiens sammenhæng ses som en bevægelse væk fra den sproglige vendings interesse for repræsentationer, og i stedet i retning af sproghandlingers »væren-i-verden«, med et udtryk brugt af Lene Otto i et tidligere arbejde: »Materialitet, identitet og erindring« (2005). Netop *gøren* og

praksis i relation til fysikalitet og den kropsliggjorte erindring og erfaring er central for den materielle vending og understreger, at vi må forstå vores verden som andet end mentale processer. Performativiteten tydeliggør, at *gøren* er andet end det intentionelle og rationelle. Derfor må vi rejse nye spørgsmål og bruge andre metoder til at følge denne *gøren* – også inden for historieskrivningen.

ANT skal ikke tænkes som et teorikompleks, men som en særlig metodisk tilgang og empirifølsomhed, der har konsekvenser for, hvilke spørgsmål vi rejser, og hvilke svar vi får. De bedste ANT-analyser er ofte historiske og har blik for, gennem en udførlig beskrivelse og kortlægning af selvfølgelighedens – *blackboxes*' – tilblivelse, at oprulle de heterogene netværk, der har bragt dem til veje. Udfordringen består i, hvordan man identificerer de netværk og aktører, der skaber selvfølgelighederne, og i at vælge, hvor omfattende og udstrakte netværksbeskrivelserne kan og bør være. Dette kritikpunkt er netop blevet rejst i forbindelse med ANT-analyser. Her kan den historiske levnsudnyttelse spille en central rolle. Den bygger på en lang tradition for og skoling i at undersøge tingenes og dokumenternes tilblivelsesproces og mangfoldigheden af relationer, en sådan proces foregår i.

ANT har fokus på observerbare, sporbare forhold. Her undersøges kun det, der har afsat spor. Alt det, der ikke afsætter spor, er ikke del af netværket. Der er derfor i udgangspunktet en modsætning til den hermeneutiske tradition, som megen historieskrivning tager afsæt i. Fortolkning bliver erstattet af beskrivelse, vel at mærke en beskrivelse, der omhyggeligt følger de netværk af spor og forbindelser, der afdækkes i den retrospektive kortlægning. Netværkerne bindes sammen af de aktører, hvis *agens* har betydning for netværkets bevægelse og udvikling. Det er derfor, både humane og nonhumane aktører er centrale i ANT-tilgangen. Netop understregningen af nonhumane aktører er, som også fremhævet i antologien, centralt ikke blot for ANT, men for alle de perspektiver, der samles under den materielle vendings paraply. Det er så også her, at humanvidenskaberne – bl.a. i kraft af arven fra Wilhelm Dilthey og dennes beskrivelse af det særligt menneskelige – stiller sig tvivlende. Hvordan kan det nonhumane have *agens*, og hvordan forholder det sig til intentioner? Disse og lignende spørgsmål besvares klart både i antologiens indledning og gennem dens overflødhorn af forskellige empiriske analyser. Antologiens styrke er således dens sammenfoldning af empiriske analyser og teoretiske perspektiver i en – ja, performativ kvalitet, der tydeligt markerer tilgangens betydning for kultur- og historiefagene.

Liv Egholm Feldt